

MOLLA HÜSREV'İN FATİH'E SUNDUĞU FIKIH USÛLÜ RİSÂLESİNİN TAHLİL VE TERCÜMESİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZER*

Özet: Osmanlı Devleti yükselme devri âlimlerinden Molla Hüsrev, Çelebi Mehmed 1413-1421, II. Murat (1421-1451) ve Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) dönemlerinde yaşamıştır. Birçok alanda eserler vermiş ve özellikle fıkıh ve usûl-i fıkıh dallarında kaleme aldığı *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtî'l-vüsûl ve Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* adlı telifleri medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. *Dürerü'l-hükkâm*'ı Osmanlı döneminde mahkemelerde kadılar tarafından müracaat edilen yarı resmi hukuk kodu olarak kabul edilmiştir. Bunlara ilaveten Molla Hüsrev, Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu yedi buçuk varaklık usûl-i fıkıh risalesinde bu ilmin önemli konularını veciz bir şekilde ele almıştır ki bu, adı geçen risâle hakkında aşağıda yapılan değerlendirmeden de anlaşılmaktadır. Bu yazıda Molla Hüsrev'in hayatı, yaşadığı dönemin siyasî durumu, hocaları, talebeleri ve icazet/hoca silsilesi üzerinde durulmuş, ayrıca sonuna Risâle'nin tercümesi ilave edilmiştir. Böylece Molla Hüsrev'in ilmi birikimine ve Osmanlı âlimleri arasındaki ilmi konumuna katkı sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Molla Hüsrev, Fatih Sultan Mehmed, Usûl-i Fıkıh Risâlesi, İlim Silsilesi.

Translation and Analysis of Molla Husrev's Booklet of Fiqh Method that He Presented to Fatih Sultan Mehmed

Abstract: Molla Hüsrev who was one of the Ottoman rising period scholars lived at time period of Çelebi Mehmed (1413-1421), Murat the II. (1421-1451) and Fatih Sultan Mehmed (1451-1481). He composed works in a lot of science field and some of them were taught at madrasahs as a textbook especially the ones that he wrote up *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâtî'l-vüsûl ve Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* at the field of Fiqh and Method of Fiqh. Also it's seen that his work named *Dürerü'l-hükkâm* was next to an unofficial law corpus which was consulted by cadis in trials at Ottoman period. Besides it's seen that seven and half-lamina-long booklet of fiqh method that Molla Hüsrev wrote up and presented to Fatih Sultan Mehmed approached important subject of this science in a succinct way. Its understood from assessment below of the booklet which was mentioned. In this article, life, political landscape of his time, his teachers, his pupils and his four-teacher sequence are revealed by giving references from sources. Translation of the mentioned booklet is supplemented at the end of the article. Thus, its revealed that Molla Hüsrev was one of the most important scholars of Ottomans.

Keywords: Molla Hüsrev, Fatih Sultan Mehmed, Booklet of Fiqh Method, Science sequence.

GİRİŞ

Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Osmanlı Devleti'nde kritik görevlerde bulunmuş; müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık yapmış; tefsir, fıkıh, fıkıh usûlü ve Arap Dili gibi farklı alanlarda eserler vermiş bir Osmanlı âlim ve fakihidir.

* Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, hasankafiyeci@gmail.com

Kaynaklarda Fatih Sultan Mehmed'in Molla Hüsrev'e "Zamanın Ebû Hanîfe'sidir" diyerek iltifat ettiği ve derin saygı duyduğu görülmektedir.¹ Aynı zamanda Molla Hüsrev, Osmanlı Devleti'nin en önemli hukukçularından birisidir. Kendisi padişahın huzurunda gerçekleştirilen ilmî tartışmalarda da reisü'l-ulemâ sıfatıyla hakemlik yapmıştır.²

Molla Hüsrev'in, Fatih Sultan Mehmed'e takdim ettiği fıkıh usulüne dair risâlenin tercümesinin de sunulduğu bu çalışmada, öncelikle müellifin yaşadığı dönemin kısaca siyasî ve ilmî durumuna değinilmiştir. Daha sonra müellifin hayatı, hoca silsilesi, görevleri, talebeleri, vefatı ve eserleri ele alınmış ve söz konusu risâlenin tanıtımı ve değerlendirilmesi yapılmış, sonuna da risâlenin tercümesi eklenmiştir.

I - YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASÎ VE İLMÎ DURUMU

Molla Hüsrev'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bununla beraber vefat tarihi göz önünde bulundurulduğunda, XV. asrın ilk seksen yılında yaşadığı tahmin edilebilir. Buna göre Molla Hüsrev'in, Çelebi Mehmed (ö. 825/1421), II. Murat (ö. 855/1451) ve Fatih Sultan Mehmed (ö. 886/1486) dönemlerinde yaşadığını söyleyebiliriz.³

Bu dönemlerin siyasî durumu hakkında anahatlarıyla şunlar söylenebilir:

Yıldırım Bayezid'in (ö. 806/1403) Ankara Savaşı'nda (804/1402) Timur'a mağlup olmasının ardından Osmanlı Devleti birliğini kaybetti ve Anadolu'da istikrarsızlık baş gösterdi. Yıldırım Bayezid'in vefatının akabinde devletin başına geçen oğlu Çelebi Mehmed 816'da (1413) Edirne'de tahta çıktıktan sonra bütün gayretini tekrar Anadolu'da birliği sağlamaya hasretti.⁴ Çelebi Mehmed'den sonra iki defa padişahlık görevine gelen oğlu II. Murat döneminde ise bu çabanın meyveleri alınmaya başlandı ve Anadolu'da birlik tekrar sağlandı. 25 Haziran 1421 yılında devletin başına geçen II. Murat 23 yıl sonra 1444'te saltanatı on iki yaşındaki oğlu II. Mehmed'e devretti. Ancak devlet yönetiminde zaaf oluşmaması için Varna Savaşı'nın ardından II. Murat, 1446'da tekrar yönetimin başına geçti ve 1451'de vefatına kadar bu görevde kaldı.

II. Murat'ın vefatından sonra oğlu II. Mehmed 16 Muharrem 855'te (18 Şubat 1451) on dokuz yaşında ikinci defa Osmanlı tahtına oturdu. Fatih Sultan Mehmed dönemi, Osmanlı Devleti için her yönüyle bir dönüm noktası oldu. Gerek teşkilatlanma ve gerekse hanedanın hükmü altında bulunanlara gösterilen anlayış ve yakla-

1 Mahmûd b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, no. 1381, vr. 370^b.

2 Kefevî, *Ketâib*, vr. 385^b.

3 Padişahlarla ilgili bilgi için bkz. İnalçık, Halil, *Osmanlı Sultanları*, İstanbul 2011, s. 139-226; Koca, Ferhat, *Molla Hüsrev*, Ankara 2008, s. 15-20.

4 Bu dönemde Osmanlı şehzadelerinin saltanat mücadeleleri, isyanların bastırılması ve yeniden birliğin sağlanması konularında ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, I, 328-451; Koca, Ferhat, "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, Bursa 2013, s. 21.

şım bakımından söz konusu dönemde büyük değişimler/gelişmeler yaşandı. Mesela II. Mehmed, Rum soylularına ait gençleri sarayına alıp bunlara Osmanlı idaresinde önemli görevler verdi.⁵

Ankara Savaşı'ndan sonra dağılma süreci yaşayan Osmanlı Devleti, I. Mehmed Çelebi ile tekrar birliğini sağladıysa da isyanların ardı arkası kesilmemişti. Bunların en önemlilerinden birisi Simavna Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin'in isyanı idi.⁶ II. Murat döneminde de yine iç isyanlar ve Haçlıların Balkanlar'daki hücumları devam etti. II. Mehmed tekrar tahta çıktıktan sonra tüm bu çalkantılar içinde zor da olsa ilk ve en önemli hedef olarak belirlediği İstanbul'un fethini gerçekleştirebildi (1453).

Osmanlı Devleti bu süreçte bir taraftan isyanlarla uğraşırken diğer taraftan da ilây-ı kelimetullah uğrunda fetihlere devam ediyordu. Tüm bu meşguliyetine rağmen ilmî faaliyetleri de aksatmadan devam ettiriyordu. Osmanlı Devleti'ne bu dönemde çeşitli ülkelerden "beyin göçü" olarak nitelendireceğimiz tarzda bir ilmî göç yaşanmıştı. Bunun neticesi olarak Osmanlı Devleti'nin merkezi sayılabilecek İznik, Bursa, Edirne ve fetihden sonra İstanbul birer ilim merkezi olarak temayüz etti.⁷

Osmanlı âlimlerini; (a) temel eğitimlerini Osmanlı Devleti'nde görüp dışarıda ihtisas yapmış gelenler; (b) hem temel eğitimini hem de ihtisas eğitimini Osmanlı topraklarında yapanlar ve (c) başka ülkelerde yetişip uzman olarak Osmanlı Devleti'ne gelenler olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.⁸ Bunlar arasında Molla Hüsrev, temel eğitimden yükseköğrenimine kadar tüm tahsilini kendi memleketinde yapan âlimler içerisinde sayılabilir.⁹ Molla Hüsrev'in ilim silsilesi zikredilirken, gerek Osmanlı Devleti'ne dışardan gelmiş ve gerekse Anadolu'da yetişmiş olsun, ders aldığı hocaların Osmanlı medreselerinde görev yaptığı ve Molla Hüsrev'in de onlardan bu medreselerde istifade ettiği kesin bir dille ifade edilebilir.

Osmanlı Devleti'nde ilmî faaliyetleri anlatırken bir konuya daha dikkat çekmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar Osmanlı'da fıkıh, kelâm, mantık, meânî ve bunlarla ilgili ilimler klâsik İslâmî medreselerde olduğu gibi okutulmuş; ancak Fatih'in tahta geçmesinden itibaren felsefî, riyazî ve teknik ilimlere

5 Koca, "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 22; İnalçık, Halil, "Mehmed II" *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 404-405.

6 bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 363-366.

7 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 522-524; a.mlf., *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 1-10; Özket, Hasan, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları* (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1992, s. 15; Koca, "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 22.

8 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 219-225; Özket, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 16; Koca, "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 46.

9 Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Bursa 2001, s. 197; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, Bursa 2013, s. 154-155; Koca, "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 45.

daha önceki dönemlere göre biraz daha fazla önem verilmiştir. Babası II. Murat gibi Fatih'in din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin bütün ilim erbabını himaye edip onlara iltifat etmesi¹⁰ neticesinde pek çok âlim Osmanlı ülkesine göç etmiştir. Bu da Osmanlı coğrafyasında ilmî canlılığı ve verimliliği artıran en önemli hususlardan birisidir.

II. HAYATI

Fatih Sultan Mehmed'in; "Zamanın Ebû Hanifesi" diye iltifat ettiği Molla Hüsrev, Osmanlı Devleti'nin üçüncü şeyhülislamı olup, tam adı Muhammed b. Ferâmuz b. Ali el-Hanefî'dir.¹¹ Doğum yeri ise Sivas ile Tokat arasında Yerköy'e yakın Kargın köyüdür. Bu bölgede yerleşik Türkmenlerden Ersak (Versak) kabilesinden olduğu belirtilmektedir.¹²

Molla Hüsrev'in, nesebi ve ailesi ile ilgili farklı görüşler bulunsa da Müslüman bir aileden geldiğini ileri sürenlerin tercihi daha isabetli bulunmaktadır. Çünkü ismi Muhammed'dir. Ayrıca babası Ferâmuz ile dedesinin isimleri de Ali'dir. Babası ve dedesinin sadece Müslüman değil aynı zamanda hoca olmaları da buna işaret etmektedir.¹³ Ayrıca Molla Hüsrev'in *Mir'ât*'in ferağ kaydında kendi el yazısıyla yazdığı "ketebhe ve ellefehu el-fakîr Muhammed b. Ferâmerz b. Ali"¹⁴ ifadesi, onun Müslüman bir aileden geldiğini desteklemektedir.¹⁵

Daha önce de kısaca belirtildiği gibi Molla Hüsrev, yükseköğrenim dâhil bütün tahsilini memleketinde yapmıştır. İlyas b. Yahya b. Hamza er-Rûmî (ö. 786/1384), Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) oğlu Bursa kadısı Yusuf Bâlî (ö. 846/1442-43), Molla Fenârî'nin talebelerinden Molla Yegân diye meşhur Molla Muhammed b. Armağan

10 Fatih Sultan Mehmed dönemi ilmi faaliyetler ve başka dillerden yapılan tercüme için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 149 vd.

11 Taşköprizâde, Ebû'l-Hayr İsmâüddin Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâid-devleti'l-Osmâniyye* (tak. A. Suphi Furat), İstanbul 1985, s. 116; Kefevî, *Ketâib*, vr. 370^a; Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut 1418/1998, s. 302-303; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 293; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 197; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 153-154; Koca, "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 23-24; a.mlf., "Molla Hüsrev", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 252.

12 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 116; Kefevî, *Ketâib*, vr. 370^a; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 292; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 197; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 154; Koca, *DİA*, XXX, s. 252.

13 Ayrıntı ve tartışmalar için bkz. Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 116 vd.; a.mlf., *Miftâhu's-sa'âde ve Mîsbâhu's-siyâde fi Mevzû'âtî'l-'ulûm* (tah. Kâmil Kâmil Bekri ve Abdülvehhab Ebû'n-Nur), Kahire 1968, II, 192; Kefevî, *Ketâib*, vr. 370^a; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 303; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 292; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 197; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 154; Özet, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 117-18; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 31-35; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 22. Koca, *DİA*, XXX, s. 252.

14 كتبه وألفه الفقير محمد فرامرز بن علي

15 Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, no. 527, vr. 194^a.

(ö. 878/1473) ve Teftâzânî'nin öğrencisi Burhaneddin Haydar el-Herevî (ö. 830/1427) gibi dönemin âlimlerinden icazet almıştır.¹⁶

a. Hocaları ve Hoca Silsilesi

Fatih Sultan Mehmed'in huzurunda yapılan ilmî tartışmalarda **reisü'l-ulemâ** sıfatıyla hakemlik yapan ve oturum idare eden Molla Hüsrev'in dört ayrı hoca silsilesi şöyledir:¹⁷

1 – Molla Hüsrev, Molla Fenârî'nin oğlu Bursa Kadısı Yusuf Bâlî'den icazet almış olup, buradaki ilim silsilesi şöyledir:

Hz. Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem (ö. 10/632)
Abdullah b. Mesud (ö. 32/653)
Alkame b. Kays (ö. 62/682)
İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714)
Ebû Amr eş-Şa'bi (ö. 104/722)
Hammad b. Ebî Süleyman (ö. 120/738)
Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767)
İmâm Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)
Ebû Hafs el-Kebîr el-Buhârî (ö. 216/831)
Ebû Hafs es-Sağîr Ebû Abdullah (ö. 264/877)
Abdullah b. Muhammed es-Sebezmûnî (ö. 340/952)
Ebu Bekir Muhammed b. el-Fadl el-Buhârî (ö. 381/991)
Ebû Ali en-Neseî (ö. 424/1033)
Şemsüleimme Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî (ö. 452/1060)
Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090)
Burhanüleimme Abdülaziz b. Ömer (ö. 495/1102)
Sadrüşşehîd Husameddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze (ö. 536/1141)
Sahibu'l-Hidâye Merğînânî (ö. 593/1197)
Şemsüleimme Muhammed b. Abdüsettar el-Kerderî (ö. 642/1244)
Hâfızuddîn el-Kebîr Muhammed b. Nasr el-Buhârî (ö. ?)
Hüsameddîn Hüseyin b. Ali es-Sıgnâkî (ö. 714/1314)
Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kâkî (ö. 749/1348)
Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî (ö. 786/1384)
Sadeddîn Teftâzânî (ö. 793/1390) Molla Fenârî Şemseddin Muhammed b. Hamza (ö. 834/1431)
Burhaneddin Haydar Herevi (ö. 830/1427) Yusuf Bâlî (Molla Fenârî'nin Oğlu, Bursa Kadısı) (ö. 846/1442-43) Molla Yegân diye meşhur Molla Muhammed b. Armağan (ö. 878/1473)

16 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 117; Kefevî, *Ketâib*, vr. 370^a; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 657; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 197; Koca, *Molla Hüsrev*, 39.

17 Kefevî, *Ketâib*, Millet Ktp., vr. 71^b-72^a; 370^a-371^b; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 39; Köse, Saffet, *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul 2014, s. 172.

2- Molla Hüsrev'in ders aldığı diğer bir hocası, Molla Fenârî'nin talebelerinden Molla Yegân diye meşhur Molla Muhammed b. Armağan'dır. Buradaki ilim silsilesi Yusuf Bâlî'nin silsilesi ile aynıdır.¹⁸

3- İlyas b. Yahya b. Hamza er-Rûmî'den (ö. 786/1384) gelen ilim silsilesi:¹⁹

Hz. Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem (ö. 10/632)
Abdullah b. Mesud (ö. 32/653)
Alkame b. Kays (ö. 62/682)
İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714)
Ebû Amr eş-Şa'bî (ö. 104/722)
Hammad b. Ebî Süleyman (ö. 120/738)
Ebû Hanîfe Nu'mâm b. Sâbit (ö. 150/767)
İmâm Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)
Ebû Hafs el-Kebîr el-Buhârî (ö. 216/831)
Ebû Hafs es-Sağîr Ebû Abdullah (ö. 264/877)
Abdullah b. Muhammed es-Sebezmûnî (ö. 340/952)
Ebu Bekir Muhamed b. el-Fadl el-Buhârî (ö. 381/991)
Ebû Ali en-Neseî (ö. 424/1033)
Şemsüleimme Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî (ö. 452/1060)
Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsi (ö. 483/1090)
Şemsüleimme ez-Zerencerî (ö. 512/1118)
İmâdüddin ez-Zerencerî (ö. 536/1141)
İmamzâde eş-Şerğî (ö. 573/1177)
Cemalüddin el-Mahbûbî (ö. 642/1244)
Sadruşşeria Şemsüddin Ahmed (VII/XIII. asır)
Tâcuşşeria Ömer b. Sadrişşeria b. Mahmud el-Mahbûbî (ö. 709/1309)
Sadruşşeria Ubeydullah b. Mesud b. Ömer b. Ubeydullah b. Mahmud (ö. 747/1346)
Ebu't-Tâhir Muhammed b. el-Hasan b. Ali et-Tâhirî (ö. 749/1348)
Muhammed b. Mahmud el-Hâfîzî el-Buhârî Hoca Muhammed Parsa (ö. 822/1419)
İlyas b. Yahya b. Hamza er-Rûmî (ö. ?)
Molla Hüsrev (ö. 885/1480)

4- Edirne'de Teftâzânî'nin talebesi Burhaneddin Haydar el-Herevî'den ders ve icazet almıştır.²⁰

Burada verilen icazetnamelerden hareketle Molla Hüsrev'in ilim/hoca silsileleri hakkında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür:

18 Kefevî, *Ketâib*, vr., 71^b-72^a; 370^a-371^b; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 172.

19 Kefevî, *Ketâib*, vr., 359^b-360^a.

20 Kefevî, *Ketâib*, vr., 370^a, 416^b-417^a.

Hz. Muhammed (s.a.v), Abdullah b. Mesud, Alkame b. Kays, İbrahim en-Nehai, Ebû Amr eş-Şa'bi, Hammad b. Ebî Süleyman, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, İmâm Muhammed eş-Şeybânî, Ebû Hafs el-Kebîr el-Buhârî, Ebû Hafs es-Sağîr Ebû Abdullah, Abdullah b. Muhammed es-Sebezmûnî, Ebu Bekir Muhammed b. el-Fadl el-Buhârî, Ebû Ali en-Nesefî, Şemsüleimme Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî, Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî .

Molla Hüsrev'in; Yusuf Bâlî, Molla Yegan ve Hamza er-Rûmî'den gelen hoca silsilesinde, Serahsî'ye kadarki kısmı Hanefî ilim silsilesinde standart sayılabilecek genel yapı söz konusudur. Serahsî'den sonra ise farklı kollara ayrılmaktadır.

Burhanüleimme Abdülaziz b. Ömer, Sadruşşehîd Husameddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze, Sahibu'l-Hidâye Merğînânî, Şemsüleimme Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî, Hâfızuddîn el-Kebîr Muhammed b. Nasr el-Buhârî, Hüsameddîn Hüseyin b. Ali es-Sıgnâkî, Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kâkî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, Molla Fenârî Şemseddin Muhammed b. Hamza, Yusuf Bâlî (Molla Fenârî'nin Oğlu, Bursa Kadısı), Molla Hüsrev.

Burhanüleimme Abdülaziz b. Ömer, Sadruşşehîd Husameddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze, Sahibu'l-Hidâye Merğînânî, Şemsüleimme Muhammed b. Abdüssettâr el-Kerderî, Hâfızuddîn el-Kebîr Muhammed b. Nasr el-Buhârî, Hüsameddîn Hüseyin b. Ali es-Sıgnâkî, Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kâkî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, Molla Fenârî Şemseddin Muhammed b. Hamza, Molla Yegân diye meşhur Molla Muhammed b. Armağan, Molla Hüsrev.

Molla Hüsrev'in hoca silsilesinde Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'den sonra Burhanüleimme Abdülaziz b. Ömer ile başlayan kısım ise, Yusuf Bâlî ve Molla Yegan'a kadar değişmemiştir, çünkü her ikisi de Molla Fenârî Şemseddin Muhammed b. Hamza'nın öğrencisidir.

Şemsüleimme ez-Zerencerî, İmâdüddin ez-Zerencerî, İmamzâde eş-Şerğî, Cema-lüddin el-Mahbûbî, Sadruşşeria Şemsüddin Ahmed, Tâcuşşeria Ömer b. Sadrişşeria b. Mahmud el-Mahbûbî, Sadruşşeria Ubeydullah b. Mesud b. Ömer b. Ubeydullah b. Mahmud, Ebu't-Tâhir Muhammed b. el-Hasan b. Ali et-Tâhirî, Muhammed b. Mahmud el-Hâfîzî el-Buhârî Hoca Muhammed Parsa, İlyas b. Yahya b. Hamza er-Rûmî, Molla Hüsrev.

Molla Hüsrev'in, Hamza er-Rûmî'den aldığı icazet silsilesinde ise Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî'den sonra, Zerencerî'den gelen ayrı bir ilim silsilesi görülmektedir.

Sonuç olarak Molla Hüsrev'in, ilim silsilesinde Şemsüleimme es-Serahsî'den sonra biri Burhanüleimme Abdülaziz b. Ömer b. Mâze, diğeri ise Şemsüleimme ez-Zerencerî olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir.²¹

21 Şimşek, Murat, *Mezhepleşme Sürecinde Hanefilik*, Konya 2014, s. 111-112.

Molla Hüsrev'in Burhaneddin Haydar el-Herevî'den aldığı icazet silsilesi ise, Teftâzânî ve Molla Fenârî'nin icâzet silsilelerini Bâbertî'de birleştirmiştir.²²

b. Resmî Görevleri

Molla Hüsrev ilim tahsilini tamamladıktan sonra; Edirne'de Şah Melek ve Halebiye (Çelebi),²³ İstanbul'da Ayasofya,²⁴ İstanbul'da Kalenderiyye,²⁵ Bursa'da Molla Hüsrev²⁶ medreselerinde müderrislik vazifesi icra etmiştir. Diğer taraftan Kazaskerlik,²⁷ Edirne Kadılığı,²⁸ İstanbul Kadılığı,²⁹ Bursa Kadılığı,³⁰ İstanbul Müftülüğü veya Şeyhülislamlık³¹ görevlerinde bulunmuştur. Yine bu görevlere ilaveten Galatasaray, Üsküdar ve Eyüp kadılıklarına da vekâleten bakmıştır.³²

c. Talebeleri

Birçok talebe yetiştirdiği tahmin edilen Molla Hüsrev'in kimi öğrencilerine dair malumat, Kefevî'nin *Ketâib*'i başta olmak üzere bazı eserlerden yararlanılarak verilmeye çalışılacaktır. Ancak burada şunu da ifade edelim ki; vermiş olduğumuz bilgilerden hareketle uzun yıllar çeşitli medreselerde müderrislik yapan Molla Hüsrev'in öğrencilerinin aşağıdaki isimlerden ibaret olduğu düşünülmemelidir. Zira burada kaynaklarda zikri geçen talebelerine ve bu talebelerin geçtiği kaynaklara değinilmiştir.

22 Kefevî, *Ketâib*, vr., 370^a; Şimşek, *Hanefilik*, s. 111-112.

23 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 117; Kefevî, *Ketâib*, vr., 370^b; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 303; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 197; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 41-42; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 27; a.mlf., "Molla Hüsrev", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 252.

24 Kefevî, *Ketâib*, vr., 370^{a-b}; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 49; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 27; a.mlf., "Molla Hüsrev", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 252; Eyice, Semavi, "Ayasofya Medresesi", *DİA*, İstanbul 1991, IV, s. 214.

25 Kefevî, *Ketâib*, vr., 370^{a-b}.

26 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 118-119; Kefevî, *Ketâib*, vr., 371^a; Koca, "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 32-33; a.mlf., "Molla Hüsrev", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 252.

27 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 117; a.mlf. *Miftâhu's-sa'âde*, II, 171; Kefevî, *Ketâib*, vr., 370^a; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 198; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 43; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 28-30.

28 Ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için bkz. Koca, *Molla Hüsrev*, s. 46-48; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 30-31.

29 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 117; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 198; Koca, "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 31.

30 Ayrıntılı bilgi ve kaynaklar için bkz. Koca, "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 31-32, 33.

31 Kefevî, *Ketâib*, vr., 370^b; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 198; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 53-54; a.mlf., "Molla Hüsrev'in Hayatı Eserleri ve Kişiliği", *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu*, s. 33; Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık*, İstanbul 2014, s. 38.

32 Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 198; Koca, "Molla Hüsrev", *DİA*, XXX, s. 252.

Hasan Çelebi (ö. 839/1435),³³ Molla Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî (ö. 891/1486),³⁴ Yusuf b. Cüneyd et-Tokadî (ö. 905/1499),³⁵ İsmail Kemaleddin Karamânî (ö. 920/1514),³⁶ Zenbilli Ali Cemâlî Efendî (ö. 932/1525),³⁷ Molla Manisaoğlu Mehmed (ö. 888/1483)³⁸ ve Ümmüveledzâde Abdülevvel b. Hüseyin (ö. ?).³⁹

İsimleri zikredilen talebelerin, sadece Molla Hüsrev'den ders aldıkları ifade edilmiş ve Kefevî'nin, *Ketâib*'inde icazet silsileleri içinde Molla Hüsrev geçmiştir.

d. Vefatı

Molla Hüsrev, iftâ ve yargı işleri ile uğraşarak yoğun bir hayat yaşamıştır. Hicri 885 Şaban ayında (1480 Ekim) bir Cuma günü İstanbul'da vefat etmiştir. Cenazesi Bursa'da kendi yaptırmış olduğu Zeyniler semtindeki Hüsrev Medresesi'nin haziresine defnedilmiştir.⁴⁰

e. Eserleri

Molla Hüsrev, başta fıkıh olmak üzere tefsir, Arap dili ve edebiyatı, şiir ve hat sanatı gibi ilim dallarında eserler vermiştir. Fıkıh usûlüne dair *Mir'âtü'l-usulü* ve *Dürerü'l-hükkâm* adlı fıkıh kitabı ile bunların bazı şerh ve haşiyeleri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.⁴¹ Ayrıca *Dürerü'l-hükkâm* Osmanlı döneminde şer'î hukuk sahasında hâkimlerin problemleri çözerken başvurdukları yarı resmî bir hukuk kodu işlevi görmüştür.⁴²

33 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 114; Kefevî, *Ketâib*, vr., 395^{a-b}; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 110-111; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 101-103; Özket, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 22;

34 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 96; Kefevî, *Ketâib*, vr., 416^b; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 106; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 103-104; Özket, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 22.

35 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 166; Kefevî, *Ketâib*, vr., 396^b-397^a; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 374-376; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 104; Özket, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 23.

36 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 201; Kefevî, *Ketâib*, vr., 410^b; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 85; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 105; Özket, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 23.

37 Kefevî, *Ketâib*, vr., 403^b-405^a; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 107-108; Özket, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 23.

38 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 116; Kefevî, *Ketâib*, vr., 396^{a-b}; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 348; Koca, *Molla Hüsrev*, 100-101; Özket, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 23.

39 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 336, 408; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 105-106.

40 Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 120; Kefevî, *Ketâib*, vr., 370^a; Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye*, s. 303; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 199; Özket, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 24; Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 54; a.mlf., "Molla Hüsrev", *DİA*, XXX, s. 253.

41 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 22.

42 Kefevî, *Ketâib*, vr., 370^b; Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1990, I, 6, 45; Aydın, M. Âkif, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, İstanbul 2014, s. 78; Koca, *DİA*, XXX, s. 253.

Farklı ilim dallarında telif, şerh, haşiye ve risâlelerden oluşan pek çok çalışma ortaya koyan Molla Hüsrev'in, değerini hiçbir dönemde kaybetmeyen kalıcı eserler verdiği görülmektedir. Bu eserlerden bazıları şöyledir:⁴³

1. *Mirkâtü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl*. Müellif bunu bizzat kendisi *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mikâtü'l-vüsûl* adıyla şerh etmiştir (İstanbul 1262, 1296, 1308, 1321, 1967, 1983; bk. *Mir'âtü'l-Usûl*). Ayrıca *Mirkâtü'l-vüsûl*, Haydar Sadıkoğlu tarafından Türkçeye tercüme edilip şerhedilmiştir (İstanbul 2012). 2. *Dürerü'l-hükkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm* (I-II, İstanbul 1310, 1317, 1319, 1329; Kahire 1294, 1297; bk. *Dürerü'l-hükkâm*). Müellifin kaleme aldığı *Gurerü'l-ahkâm*'ın şerhidir. 3. *Hâşiye 'ale't Telvîh*. Sadrüşşeria'nın fıkıh usulüne dair *et-Tavzih*'i üzerine Teftâzânî'nin yazdığı *et-Telvîh* isimli haşiyesine yapılan ilavelerden ibarettir (I-II, İstanbul 1284; I-II, Kahire 1322). 4. *Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzil li'l-Beydâvi* (Süleymaniye Ktp., Yenicami nr. 131/3; Millet Ktp., Fezullah Efendi, nr. 114, 115; Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 17; Nuruosmaniye Ktp., nr. 72, 146. 487). 5. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Muhtasar li's-Seyyid Şerif. İbnü'l-Hâcib'in Muhtasaru'l-müntehâ* adlı fıkıh usulüne dair eseri için Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin kaleme aldığı haşiyenin özellikle mukaddime kısmı üzerine bir haşiyedir (Süleymaniye Ktp., Carullah Efendi, nr. 471; Hamidiye, nr. 424; Damad İbrahim Paşa, nr. 229, 453). 6. *Şerhu Usûli'l-Pezdevi* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1141). 7. *Risâle fi'l-velâ*. Bu eser Molla Hüsrev'in kölelik hukukuna dair önemli bir çalışmasıdır. Birçok âlimin sert tenkitlerine maruz olan risale Osmanlı hukukçuları arasında tartışmalara yol açmıştır.⁴⁴ 8. *Nakdû'l-efkâr fi reddi'l-enzâr*. (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 92; Kayseri Raşid Efendi Ktp., Raşid Efendi, nr. 309). *Ecvibe 'ala es'ileti 'Alâ'iddîn er-Rumi* (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 92; Esad Efendi, nr. 91/24). *Ecvibe fi'l-muhâkeme beyne es'ile 'Alâ'iddîn er-Rûmî* (Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, nr. 3564) ve *Ecvibe 'an su'âlâti 'Ali er-Rûmî* (İÜ Ktp., AY, nr. 2613) adlarıyla da söz konusu çalışma, Ali b. Musa er-Rûmî'nin (ö. 841/1437) çeşitli konularda ortaya koyduğu görüşlere verilen cevaplardan ibarettir. 9. *Hâşiye ale'l-Mutavvel*. Taftazânî'nin belağatla ilgi eseri üzerine yazılmış bir haşiyedir. (Millet Ktp., Fezullah Efendi, nr. 1791, 1792; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4411; Koca Ragıp Paşa Ktp., nr. 1232, 1233). 10. *Vasiyetname*. Molla Hüsrev'in, Türkçe kaleme aldığı vasiyetnamesinde ölümünün ardından defnedilinceye kadar yapılmasını istediği işlemleri anlatmaktadır. (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr.

43 Söz konusu eserler *DİA*'daki "Molla Hüsrev" maddesinden alınmıştır, Koca, "Molla Hüsrev", *DİA*, XXX, s. 253.

44 Geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa) s. 321-394; Şükrü Özen, *Molla Hüsrev'in Vela Meselesi İle İlgili Görüşünün Osmanlı İlim Muhitindeki Yansımaları*; Korkmaz, Ahmet Ali, *Molla Hüsrev'in Velâ Hakkındaki Görüşleri ve bu Konuda Osmanlı Âlimleri Arasında Yapılan Tartışmalar (Velâ Risaleleri Çerçevesinde)* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 27 vd.; Hasan Özer, "Molla Hüsrev'in er-Risâle fi'l-velâ'sı, Molla Gürânî'nin Reddiyesi ve Molla Hüsrev'in Cevabı: Tahkikli Neşir", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 24, İstanbul 2010, s. 173-207; ayrıca geniş bilgi için bkz. Özer, Hasan, "Molla Hüsrev'in Fıkhi Kişiliği ve Fıkıh Usulüne Yönelik Katkıları", *Tokat'ın Yetiştirdiği İlim ve Fikir Önderleri* (ed. Kadir Özköse), Tokat 2014, s. 223-224.

905/2, Pertev Paşa. nr. 621/16: Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi. nr. 3248). 11. *Esâsü'l-iktibâs Tercümesi. Esasü'l-iktibâs Tercümesi* (İÜ Ktp., AY. nr. 13). Nasîrüddîn-i Tûsî'ye ait eserin Arapça çevirisi olup Fatih Sultan Mehmed'e takdim edilmiştir. 12. *Risâletün fi'l-Usûl*. (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., nr. 1032 numarada kayıtlı *Gurerü'l-ahkâm*'in sonunda 153^b-159^b varakları arasında bulunmaktadır).⁴⁵ 13 - *el-Cevheretü'l-münife fi şerhi Vaşıyyeti Ebi Hanîfe* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2155); 14 - *Erbâ'a ve hamsüne farîza* (Antalya Elmalı Halk Ktp., nr. 2788); *el-Fusûlü'l-mühimme fi Te'lîfi'l-ümme* (DİB Ktp., nr. 3955); *Haşiye 'ale'l-Hayâli* (Samsun Gazi Ktp., nr. 351); 15 - *Hâşiye 'alâ Tavâli'l-envâr* (Manisa il Halk Ktp., nr. 864/2); 16 - *Kelâm müte'allak bi't-tesmiye fi evâilî's-süver* (Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr. 329); 17 - *Risâle fi esrâri'l-Fâtîha* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 5999); 18 - *Risâle fi i'râbi 'elif lâm mîm zâlike'l-kitâb*" (Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1602); 19 - *Risâle ma'mûle 'alâ sureti'l-Enâm* Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa. nr. 1609); 20 - *Risâle fi tefsîri kavlihi Te'âlâ "lem tekün âmenet min kablü"* (Süleymaniye Ktp., Amcazade Hüseyin Paşa, nr. 451/13); 21 - *Şerh-i Kırâât* (Samsun Gazi Ktp., nr. 187); 22 - *Hülâsatü'l-Fetâva'l-Bezzâziyye* (Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, nr. 1595); 23 - *Kâşifetü'ş-şübühâti'l-Aleviyye* (Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp., Hüseyin Çelebi, nr. 115); 24 - *Risâle 'alâ 'Asabe-i Seb'a* (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1602); 24 - *Risâle fi'l-vaz'* (Atıf Efendi Ktp., Atıf Efendi, nr. 2823).⁴⁶

III. RİSÂLENİN KISACA TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Risâle, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 1032 numarada kayıtlı *Gurerü'l-ahkâm*'in sonunda 153^b-159^b varakları arasında bulunmaktadır. On üç sayfa ve her bir sayfası on beş satırdan oluşan söz konusu risâle, müellif hattıdır.⁴⁷ Risâle'nin tahkikli metni ilk defa *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanmış, tercümede de bu metin esas alınmıştır.⁴⁸

Molla Hüsrev, risâleyi yazma sebebini şöyle ifade etmektedir:

“Fatih Sultan Mehmed, edebî/manevi ilimleri bitirip aklî ilimlerin inceliklerinde en yüksek mertebelere ulaşınca, Şer'î hükümlerin hakikatlerine vakıf olmak ve tafsilî delillerin fer'î meseleleri nasıl ifade ettiğini öğrenmek istedi. Bu nedenle ictihadın anlamının açıklanmasını talep etti, Kur'an ve Sünnet'ten ibâre, işâret, delâlet ve iktizâ yoluyla şer'î hükümlerin istinbat şekline dair örneklerin anlatılmasını emretti. O her

45 Özer, Hasan, “Hanefî Fakihî Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) Fıkıh Usulüne Ait Bir Risalesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, Konya 2006, s. 271-284.

46 Molla Hüsrev'in yukarıda zikredilen eserlerinin içerikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özket, *Molla Hüsrev Ve Mir'âtü'l-Usul Adlı Eserinin Kaynakları*, s. 25-29; Koca, “Molla Hüsrev”, *DİA*, XXX, s. 253-254.

47 Molla Hüsrev, *Gurerü'l-ahkâm*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., nr. 1032, vr. 153^b-159^b.

48 Özer, “Hanefî Fakihî Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) Fıkıh Usulüne Ait Bir Risalesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 271-284.

ne kadar emrinde bu miktarla yetinmişse de kemâli elde etme konusundaki himmetinin yüceliği, iktizâ yoluyla fazlayı talep etme isteğini gösteriyor gibiydi. Bundan dolayı müctehidin iki kısmını ve kıyasın nasıl yapıldığını söz konusu çalışmama ekledim.”

Risâle bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Müellif, girişte içtihadın sözlük manası “جهد” kelimesindeki “ج” harfinin, fethayla okunması “cehd” halinde “zorluğu yüklenmek”, “ح” harfinin zammeyle okunması “cühd” durumunda ise, “bütün gücün sarf edilmesi” anlamlarına geldiğini belirttikten sonra, terminolojideki manasını şöyle açıklamıştır: “Amaca ulaşmak için bütün gayretin sarf edilmesidir”. Bu tanımını da “fakihin, şer’î fer’î bir hüküm hakkında zan elde edebilmek için tüm gayretini sarf etmesidir” diye tekrar şerh etme ihtiyacı hissetmiştir.

Yine giriş kısmında icthadın mutlak ve mukayyed diye iki kısımdan oluştuğunu belirten Molla Hüsrev, bunları ayrı ayrı açıklamıştır.

“Mutlak içtihatı şu üç özelliğın bulunması şarttır” deyip, açıklamasını maddelerden ilki olan edille-i erbaadan Kitab’la sürdürmüştür:

“Birincisi: Hükümlerle ilgili Kur’ân ayetlerinin anlamlarını lügat bakımından yani müfred ve mürekkep olarak bilmektir.” Bu açıklamanın ardından söz konusu konuları bilebilmek için ihtiyaç duyulan ilimleri; lügat, sarf, nahiv, meânî ve beyân şeklinde sıralamıştır.

Yine o, hükümlerin bilgisiyle ilgili Kur’ân ayetlerinin anlamlarının şer’an bilinmesi, şer’î hükümlerin ancak nazım/lafız ve mananın kısımlarının öğrenilmesiyle mümkün olabileceğini açıklamış ve bunları sıralamıştır:

Molla Hüsrev, lafızların konduğu anlam/vaz itibariyle manaya delâletleri açısından “hâss,⁴⁹ âmm⁵⁰ ve müşterek⁵¹” olmak üzere üç tanesini belirtmiş, ancak risâlede, fıkıh usûlü eserleri *Mirkât*⁵² ve şerhi *Mir’ât*’da⁵³ kaydettiği “*el-cem’u’l-münekker*”i zikretmemiştir. “*el-Cem’u’l-münekker*”; bütün fertleri kapsamayan ancak sınırsız birçok ferde delalet etsin diye bir defada konulmuş kelimelerdir.⁵⁴ Burada “*el-cem’u’l-münekker*”ın sayılmamasının sebebi ihtilafı olmasından kaynaklanabilir. Zira “*el-cem’u’l-münekker*” yerine bazı usûl kitaplarında “*mü’evvel*” kelimesi kullanılmakta-

49 Molla Hüsrev, *Mukayyet Mirkâtü’l-vusûl*, Âsitâne, tsz., s. 3; a.mlf., *Mir’âtü’l-usûl şerhu Mirkâti’l-vusûl*, Ergin Kitabevi, İstanbul ts., s. 39.

50 Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 15; *Mir’âtü’l-usûl*, s. 154.

51 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 19; *a.g.e.*, s. 185.

52 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 19.

53 Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 187.

54 Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İst. 1992, s. 207; Apaydın, H. Yunus. *İslâm Hukuk Usulü*, Kayseri 2016, s. 227.

dır.⁵⁵ “*Mü’evvel*” ise birkaç manaya gelen lafzın anlamlarından birinin, zannî bir delil ile, veya ictihad ile diğer manalara tercih edilmesidir.⁵⁶ Burada müctehidin görüşü devreye girdiği için lafzın dile konulduğu anlam/vaz ile bir alakasının olmamasından⁵⁷ dolayı bu kavram anılmamış olabilir.

Lafızların “hakikât,⁵⁸ mecâz,⁵⁹ sarîh⁶⁰ ve kinâye⁶¹” şeklinde konduğu manada kullanımları bakımından kısımlarını belirtmiştir. Söz konusu kavramlar müellifin fıkıh usûlü ile ilgili *Mirkât* ve şerhi *Mir’ât*’ta da işlenmiştir. Yine “zâhir,⁶² nass,⁶³ müfesser,⁶⁴ muhkem,⁶⁵ hafî,⁶⁶ müşkil,⁶⁷ mücmel⁶⁸ ve müteşâbih⁶⁹” diye konulduğu manaya delaletleri açık olan ve olmayan lafızları da sıralamıştır.

“Nâsîh ve mensûh” gibi tearuzu giderme ve tercih ilkelerini beyan eden müellif, bu konuları da adı geçen usul eserlerinde beyan etmiştir.⁷⁰

Molla Hüsrev, ictihad için yukarıda açıklanan ilkeler gibi hükümlerin dayanaklarını bilmek ve sonuç olarak kendine müracaat edildiğinde onlardan gerektiği kadar ilme sahip olunması şartını, ifade etmiştir.

Bu açıklamalardan sonra lafızların manaya delaletlerinin de bilinmesi gerektiğine işaret eden Molla Hüsrev, “Lafzın mânaya nasıl delâlet ettiğini ibâreden,⁷¹ işâretten,⁷²

55 Fahu’l-İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî (ö. 482/1089), *Kenzü’l-vusûl ilâ ma’rifeti’l-usûl* (tah. Sâid Bekdaş), Beyrut 1436/2014, s. 95; Gazzâlî (ö. 505/1111), *el-Mustafâ min ‘ilmi’l-usûl* (tah. Muhammed Süleyman el-Eşkar), Beyrut 1417/1997, II. 48-56; Alâuddîn es-Semerkindî (ö. 539/1444), *Mizânü’l-usûl* (tah. Muhammed Zeki Abülber), Kahire 1418/1997, s. 338-348; Ebü’l-Berekât Hafızuddin en-Nesefî (ö. 710/1310), *Metnü’l-Menâr* (tah. Ahmed Abdülmelik Abdurrahman es-Se’di), Dimeşk 1431/2010, s. 72; İbnü’l-Hümâm (ö. 861/1457), *et-Tahrîr fi usûli’l-fikh*, Mısır 1351, s. 60-64.

56 Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 206.

57 Sadrüşşeria Ubeydullah b. Mes’ûd el-Mahbûbî (ö. 747/1346), *et-Tavdîh şerhu’t-Tenkîh* (tah. Esad el-Ebreş), Dimeşk 1427/2006, s. 53.

58 Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 20; *Mir’âtü’l-usûl*, s. 205.

59 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 20; *a.g.e.*, s. 208.

60 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 31; *a.g.e.*, s. 293.

61 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 31; *a.g.e.*, s. 293.

62 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 19; *a.g.e.*, s. 187.

63 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 19; *a.g.e.*, s. 189.

64 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 19; *a.g.e.*, s. 191.

65 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 19; *a.g.e.*, s. 192.

66 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 19; *a.g.e.*, s. 192.

67 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 19; *a.g.e.*, s. 195.

68 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 20; *a.g.e.*, s. 196.

69 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 20; *a.g.e.*, s. 197.

70 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 40; *a.g.e.*, s. 368-375.

71 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 32; *a.g.e.*, s. 297.

72 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 32; *a.g.e.*, s. 300.

delâletten⁷³ ve iktizâdan⁷⁴ çıkarabilme fennine sahip olmak gerekir” diyerek önemine dikkat çekmiştir.

Bu konular müellifin kaleme aldığı *Mirkât* ve *Mir'ât* adlı diğer iki usul kitabında da risâledeki anlatımından daha geniş ve uzun örneklerle ele alınarak incelenmiştir.

Buraya kadar anlatılanlar Kur'ân ve Sünnet arasında ortak konulardır. Kur'ân ile ilgili bu bilgileri veren Molla Hüsrev, ikinci olarak Sünnet konusundaki gerekliliklere yer vermektedir.

Ona göre sünnet; “Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sadır olan fiil ve takrirlerdir.” Hadis ise; “sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerine tahsis edilen bir kullanımdır.”⁷⁵ Müellife göre burada mutlak manada sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) fiil ve takrirleridir, hadis ise O'nun sözleridir. Görüldüğü üzere Sünnet ve hadis arasında böyle bir ayırım yapılmıştır. İkinci olarak ahkâmı alakalı olan sünneti, sünnetin lafzını zikredildiği şekilde lügavî ve şer'î olarak bilmek, sünnetin senedini yani bize ulaşma yolunun tevâtür, meşhûr ya da âhad mı olduğunun ilminin de elde edilmesi gerekir. Yine sünnet bilgisi ravilerin durumunu, cerh ve ta'dili, sahîh, hasen, şâz ve zayıf gibi terimleri bilmeyi de kapsar.”

Molla Hüsrev mutlak içtihadta son olarak kıyasa dair görüşlerini de şöyle ortaya koyar:

“Üçüncüsü: Kıyası rükünleriyle, şartıyla, hükmüyle, kıyasa karşı çıkma yollarıyla, kabul edilen ve edilmeyen kısımları ile bilmektir. Bu ise kıyasla icmân ihlal edilmesi için icmâya ait meseleleri bilmeyi gerektirir. Çünkü her ne kadar günümüzde fikhî meselelerle iştiğal, fikhî öğrenmenin bir yöntemi haline gelmiş ise de fikhî meseleler ictihadın meyvesidir.”⁷⁶

Kısaca Molla Hüsrev, söz konusu ilk iki şartla ictihadın gerçekleşmesi için gerek Kitab ve gerekse Sünnet ile ilgili asıl ve detay bilgilere sahip olunması gerektiğini belirtmiş ve böylece ictihad edecek kişinin gerçek anlamda ilmi donanıma sahip olmasının önemini ortaya koymuştur.

Müellif, üçüncü şartla da ictihadın gerçekleşmesi için aklî ilimlerden kıyasın ayrıntılı bir şekilde bilinmesinin gerekliliğini kaydetmiş ve icmân hükümlerinin ihlal edilmemesi için de özellikle icma hükümlerinin bilinmesine vurgu yapmıştır. Böylece o, mutlak ictihadın şartlarını zikrederek aynı zamanda mutlak müctehid olmanın şartlarını da belirtmiştir.

73 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 32; *a.g.e.*, s. 304.

74 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s. 32; *a.g.e.*, s. 311.

75 Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 41-42; *Mir'âtü'l-usûl*, s. 385. Geniş bilgi için bkz. Ali Toksarı, “Molla Hüsrev'in Hadis ve Hz. Peygamber'in İctihadı Hakkındaki Bazı Görüşleri” *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri 1989, sy. 6, S.134- 145.

76 Molla Hüsrev, *Mirkât*, s. 48; *Mir'âtü'l-usûl*, s. 433.

Risâleye göre, ikinci tür ictihad olan *mukayyet ictihad* ve bu ictihadı yapacak kişinin taklit ettiği imamının usûlünü bilmesi gerekir. Çünkü hüküm çıkarmada müctehidin takip ettiği metod imamın usûlüne göre olmalıdır. Öyle ki bazı fer'î meselelerde imamına aykırı görüş öne sürse de yine imamının usûlüne dayanarak ona muhalefet edecektir. Buna göre müctehid itiraz olarak sanki; "Ey İmam! Senin yöntemine/usûlüne göre şu fer'î meselenin hükmü şöyle olmalıdır." demiş olur. Ancak bu itiraza İmam adına; "bu fer'î mesele, İmam'ın benimsediği başka bir asla mebnidir" diye cevap verilir.

Böylece Molla Hüsrev, mukayyet müctehid her ne kadar imamına aykırı bazı görüşler ileri sürebilse de, esasen onun imamının usûlünün dışına çıkamayacağını açıklamış olmaktadır. Ayrıca müellif, ictihadın, Rasûlullah (s.a.v.) döneminde ve sahâbe zamanında bir faaliyet olarak bulunduğunu söylemiş ve Muaz hadisini de buna örnek olarak vermiştir.⁷⁷ İcmân ise ancak Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra gerçekleşeceğini de söz konusu risâlenin giriş kısmının sonuna eklemiştir.

Molla Hüsrev, birinci bölümde, delâlet konularını ele almış ve nassın ibâresi, işâreti, delâleti ve iktizâsı ile istidlâlin (delil getirmenin) açıklamasını ve bunların her birinin kısımlarını anlatıp örneklendirmiştir. O, delâletleri şöyle açıklamıştır: "Lafız, anlama ya üç şekilden birisiyle delalet eder ya da etmez. Lafzın birinci anlama delaleti, mutabakat; ikinci anlama delaleti, tazammun; üçüncü anlama delaleti ise iltizam şeklinde olur. Bu üç şekilden her biri, ya kelâmın sevk edildiği (söylenilen sözün kendi anlamındaki) mâna içindir ki, böyle olunca lafzın kastedilen mânaya delâlet etmesi "ibâre", ya da kelam sevk edildiği mâna için olmaz ki böyle bir delâlet "işâret" ya da kelamın mânaya delâleti işâret yoluyla olmayıp, kelamın konulduğu anlam için gerekli bir öncül ise o zaman da delâlet "iktizâ" olarak isimlendirilir." Bu açıklamaların ardından "nassın delâleti" ve "delâleti olmayan lafızların durumu"nu da açıklamış ve örnekler vermiştir.

Bu örneklerden bazıları şöyledir:

"Kur'ân'da ibâre'nin, konulduğu mânaya delâlet etmesinin örneği "*Yurtlarından çıkarılmış ve mallarından uzaklaştırılmış olan fakir muhacirler içindir*"⁷⁸ âyetidir." Bu âyet, fakir muhacirlerin ganimetteki paylarının vücûbu için gelmiştir. Kendisi için konulduğu mâna da budur, bu ise nassın ibâresidir.

Söz konusu âyet aynı zamanda konulan mânanın cüz'üne olan "işâretle delâletin" de örneğidir. Çünkü bu ibârede o kimselerin darülharpte bıraktıkları mallardan mülkiyetlerinin ortadan kalkmasına da işâret vardır, o da konulduğu mânanın cüz'üdür, bu da nassın işâretidir.

77 Ebû Dâvûd, "Akziye", 11.

78 el-Haşr, 59/8.

Molla Hüsrev, bu risâlenin birinci bölümünde delâlet ve delâletle bağlantılı konuları veciz bir şekilde anlatıp hepsini örneklendirmiştir. Söz konusu örneklerin tamamı için yazının sonuna eklenen tercümeye bakılabilir. İkinci bölümde ise kıyas anlatılmaktadır. Kıyasın sözlük ve terim manaları açıklandıktan sonra, kıyasın nasıl yapılacağı/pratiği örnekler verilerek açıklanmıştır. Zira kıyası; “kıyas lügatte ‘takdir/ölçme’ anlamına gelir ve ‘ayakkabıyı ayakkabı ile kıyasla’ yani bunları birbiriyle ölç ve birini diğeri ile eşitle,”⁷⁹ şeklinde tarif eden Molla Hüsrev, kıyasın terminolojideki manasını verip tahlile devam eder.

Müellif, aynı ifadeleri *Mir’âtü’l-usûl* isimli eserinde de zikrederek sadece risâledeki terminoloji tanıma ek olarak “re’y/ictihad” ile ifadesini eklemiştir.⁸⁰

Nitekim kıyası, terim olarak; “zikredilen iki şeyden birinin hükmünün benzerini, illet birliği nedeniyle diğeriinde açıklamaktır” diye tanımlayan müellif, devamla; “bir şey, ancak şartının bulunması ile var olur ve rüknü ile kâim olur, anlamsızlıktan ise hükmü ile kurtulur. Çünkü eğer hükmünü ifade etmez ise, hür kişinin satımında olduğu gibi geçersiz/batıl olur. Ayrıca kıyas hüccet olarak kullanıldığı için bazen reddedilir” tarzında açıklamalarla kıyasın şartının, rüknünün, hükmünün ve reddedilmesinin gerekçeleri, anlaşılacak ve akılda kalacak bir şekilde ifade etmiştir.

Molla Hüsrev bu bölümde şu örneği vermiştir: “*Allâh faizi haram, alışverişi helal kılmıştır*”⁸¹ âyetinden dolayı faiz haramdır. Fakat ribâ (faiz) lafzı mücmel bir kavram olduğu için Allâh Rasulü (s.a.v.) onu tefsir etmiştir ve ribâyı icmâl konumundan işkâl konumuna getirerek şöyle buyurmuştur: “*Buğdayı buğdayla takas ettiğinizde ikisi de eşit ve peşin olmalıdır, fazlası ise faizdir*”⁸² ve “Buğday, arpa, hurma, tuz, altın ve gümüş” gibi altı eşyayı riba malı olarak belirtmiştir.

Müellif, söz konusu hadisin “mislün bi-mislin” ve “mislen bi-mislin” ‘misil’ kelimesinin ref’i ve nasbıyla olmak üzere iki varyantının bulunmasına işaret ederek birinci rivayetin manasının “hurmanın satışı”, ikincinin anlamı ise “hurmayı eşit bir şekilde satınız” şeklinde olduğunu ifade etmiş ve devamla, “hurmayı eşit bir şekilde satınız” cümlesindeki “satınız” lafzının tahlilini şöyle yapmıştır: “Emir vücûb ifade eder, alış-veriş de mubah olduğuna göre, vücûb Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ‘mislen bi-mislin’ sözüne yorumlanır. Bu durumda da eşitlik olmadığından ribanın haramlığı ortaya çıkar. İki şey arasındaki denklik şekil ve mâna itibarıyla olur. Ölçü birimi kütleyi eşitler, cins ise mânayı eşitler. Bunun üzerine fazlalık ortaya çıktığında faiz ger-

79 “Ayakkabıyı ayakkabı ile kıyasla’ yani bunları birbiriyle ölç ve birini diğeri ile eşitle” ifadeleri, *Mirkât* isimli eserinde zikredilmemiştir.

80 Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-usûl*, s. 433-434. “Zikredilen iki şeyden birinin hükmünün benzerini, illet birliği nedeniyle diğeriinde ictihad ile açıklamaktır.” Aynı tanım *Mirkât*, s. 48’de de yer almaktadır.

81 el-Bakara, 2/275.

82 Nesâî, “Buyû’”, 42.

çekleşmiş olur. Çünkü ribâ ivazlı akitlerde taraflardan birine şart koşulmuş karşılıksız fazlalıktır. Vasfa itibar edilmez, zira Allâh Rasulü (s.a.v.); “*İyisi de kötüsü de aynıdır.*”⁸³ buyurmuştur.”

Kısacası Molla Hüsrev'e göre, faiz nassla altı maddede gerçekleşir, nassın illeti araştırılınca ise ribânın illetinin ölçü/kadr ve cins olduğu tespit edilmiştir. Ölçekle alınıp satılan mallarda ölçü keyliliktir; tartıyla alınıp satılanlar da ise vezniliktir. Cinsin mânası ise açıktır. Bu iki illetin var olduğu her yerde ribâ mevcuttur. Bu sebeple pirinç, mısır, kireç, alçı, demir, bakır ve benzerinin satımında (eğer bu iki illetin ikisi de varsa) hem fazlalık hem de vâde haram olur, yani hem *ribe'l-fazl* hem de *ribe'n-nesie* gerçekleşir. İki illetten birinin var olduğu her yerde ise ribâ şüphesi bulunur ve vâde haram olurken fazlalık haram olmaz.

Risâle'nin sonuç kısmında da şer'î ilimlere ve aklî ilimlere vurgu yapılarak bunlar özendirilmekte, ilgililer teşvik edilmekte ve bu teşvik *Münyetül-Müftî*⁸⁴ adlı eserin sonunda bulunan şu anekdotla somutlaştırılmaktadır: “Allâh (c.c.) Hz. Süleyman'ı ilim ve saltanat arasında muhayyer bıraktı. O ilmi tercih etti. Allâh (c.c.) da ona ilim ve saltanatı birlikte verdi.”⁸⁵

Nihayet Molla Hüsrev, risâlesini Fatih Sultan Mehmed için yaptığı şu dua ile bitirmektedir: “Şer'î ilimlerle meşgul olur, onlara önem verir ve onları yayarsa Allâh'ın (c.c.) Hz. Süleyman'dan sonra hiç kimseye vermediği saltanatı ona vereceğini ümit ederiz. Allâh'ım, onun ömrünü ve saltanatını muvaffakiyetle daim eyle. Hazarda ve seferde yardımını ona arkadaş ve refik eyle, Ya Rabbe'l-âlemin. Âmin”.

Bütün bu açıklama ve değerlendirmelerden anlaşılmaktadır ki, Molla Hüsrev, *Mirkât* ve şerhi *Mir'ât*'tan sonra (akl-1 selim için) yol gösterici nitelikte özet bir metin/bir Risâle yazıp Fatih Sultan Mehmed'e sunmuştur. Fıkıh usulünün dair bu iki kitap-tan sonra kaleme aldığı bu risâle de daha önce belirttiği gibi fıkıh usulünün ictihad bahsini ele alan bir çalışmadır. Özeti özeti niteliğindeki bu risâle, hacmi küçük olmasına rağmen usulün önemli konularını örneklerle veciz bir şekilde ele almış olması itibarıyla özeldir fıkıh usulüne genelde ise İslâm hukuk literatürüne bir katkıdır.

83 Müslim, “Müsakat” 15, Hadis No: 1584.

84 Yusuf b. Ebî Said Ahmed es-Sicistânî'ye (ö. 639/1240) ait bir eserdir. Sivas'ta vefat eden Hanefî âlimi es-Sicistânî, kitabını, Necmüddin el-Hâsî'nin *el-Fetâva's-suğrâ* adlı eserden ihtilafları ve ziyade rivayetleri ayıklayarak mutemed görüşleri almış ve Siracuddin el-Uşî'nin *el-Fetâva's-siraciyye* adlı eserinden de ilâveler yaparak telif etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, II, 279; Ebü'l-Fida Zeynuddin Kasım b. Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim* (tah. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), Beyrut 1413/1992, s. 319; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 2014, s. 101-102.

85 Yusuf b. Ebî Said Ahmed es-Sicistânî'nin, *Münyetül-Müftî*, Süleymaniye Ktp., Murat Molla, nr. 1111, vr. 334^b.

Yazmalar konusunda kendisiyle istişare ettiğim ve *Münyetül-Müftî*'nin müellif nüshasının olduğunu bize haber veren Hasan TETİK Bey'e teşekkür ederim.

IV. RİSÂLENİN TERCÜMESİ

Rahman ve Rahim olan Allâh'ın adıyla

Sadece O'ndan yardım dileriz.

Hamd, lütfuyla kullarının bir kısmını ictihadla hükümlerin istinbatına muvaffak kılıp kemale erdiren Allâh'a mahsustur. Gönüle mânalar geldikçe, dil muradı konuş-tukça; salât ve selam doğruluğa ileten önderimiz Hz. Muhammed'e (s.a.v.), O'nun âline ve ashabına olsun.

İmdi, büyük sultan, yüce hakan, Arap ve Acem sultanlarının sultanı, adalet, cö-mertlik ve asalet varlıklarının/değerlerinin yaşatıcısı, Osmanlı sultanlarının övüncü Sultan Murat Han'ın oğlu Muhammed Han, -hükümlerinin günleri ve saltanatının yılları daima zevalden ve yokluktan korunmuş olsun, ömür ve izzetinin otağları ezel ve ebed sütunları ile sabit kalsın- edebî/manevî ilimleri bitirip, aklî ilimlerin inceliklerin-de en yüksek mertebelere ulaşınca, Şer'î hükümlerin inceliklerine vakıf olmak ve tafsilî delillerin fer'î meseleleri nasıl ifade ettiğini öğrenmek istedi. Bu sebeple ictihadın an-lamının açıklanmasını talep etti. Kur'ân ve Sünnet'ten ibâre, işâret, delâlet ve iktizâ yoluyla, şer'î hükümlerin istinbat yöntemine dair örneklerin anlatılmasını emretti -ki onun emretmesi itaati gerektirir ve emrine karşı gelinmez. Felek döndükçe her yerde her zaman kendisine itaat edilsin.-

O her ne kadar emrinde bu miktarla yetinmişse de kemali elde etme konusundaki himmetinin yüceliği, iktizâ yoluyla fazlayı talep etme isteğini gösteriyor gibiydi. Bu nedenle müçtehidin iki kısmını ve kıyasın nasıl yapıldığını, bu çalışmama ekledim.

Risâle'yi giriş, iki bölüm ve sonuç olarak düzenledim.

Giriş

Bu mukaddime ictihadın anlamı, müçtehidin kısımları ve her bir müçtehidin kı-sımlarının açıklanması hakkındadır.

İctihadın kelime mânası; “جهد” kelimesindeki “ج” harfinin, fethasıyla okunması (cehd) durumunda, “zorluğu yüklenmek”tir. Denilmiştir ki, “ج” harfinin zammesiyle okunması (cühd) durumunda, “bütün gücün sarf edilmesi” anlamına gelir.

Istilahî manası; amaca ulaşmak için bütün gayretin sarf edilmesidir. Bunun an-la-mı fakihin, şer'î-fer'î bir hüküm hakkında zan elde edebilmek için tüm gayretini sarf etmesidir.

[İctihad Çeşitleri]

Mutlak ictihad: Mutlak ictihatta şu üç özelliğin bulunması şarttır:

Birincisi, hükümlerin bilgisiyle ilgili olan Kur'ân [âyetlerinin] anlamlarını lügat bakımından yani müfred ve mürekkep olarak bilmektir. Bunun için ise doğuştan veya sonradan tahsil edilmek suretiyle dil, sarf, nahiv, meânî ve beyân ilimlerine ihtiyaç duyulur. Ayrıca hükümlerin bilgisiyle ilgili olan Kur'ân [âyetlerinin] anlamlarını şer'an bilmek gerekir. Yani hâss, âmm, müşterek, hakikat, mecâz, sarîh, kinâye, zâhir, nass, müfesser, muhkem, hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih, nâsih, mensûh ve diğerleri gibi hükümlerin dayanaklarını bilmek ve neticede kendisine müracaat edildiğinde (yanlızsız bir şekilde cevap verebilmek için) onlardan gerektiği kadar ilme sahip olmaktır. Ayrıca lafzın mânaya nasıl delâlet ettiğini ibâreden, işâretten, delâletten ve iktizâdan çıkarabilmektir.

İkincisi, ahkâmıla ilgili olan sünneti, sünnet metnini (lafzını) zikrettiğimiz şekilde lügavî ve şer'î yönüyle, sünnetin senedini yani bize ulaşma yolunun/şeklinin tevâtür, meşhûr ya da âhad mı olduğunu bilmektir. Yine [sünnet bilgisi] ravilerin durumunu, cerh ve ta'dîli, sahîh, hasen, şâz ve zayıf gibi terimleri bilmeyi de kapsar.

Üçüncüsü, kıyası rüknüyle, şartıyla, hükmüyle, kıyasa karşı çıkma yollarıyla, kabul edilen ve edilmeyen kısımları ile bilmektir. Bu ise kıyasla icmâin ihlal edilmemesi için icmâya ait meseleleri bilmeyi de gerektirir. Kelâmî meselelerin bilinmesi gerekmez. Çünkü bunları taklit yoluyla bilme imkânı vardır. Kelâm ilmi için evlâ olan, her ne kadar tafsilî delillerinde derin bilgi sahibi olmasa da varlığı, kıdemi, diriliği, kudreti, kelâmı ve teklifinin cevazı açısından hükümlerin Allâh'a (c.c.) nispetini, Peygamber'in (s.a.v.) gönderilişini, mucizesini ve şeriatını kavrayacak kadar bilmektir. Fikhî meseleleri (ezberlemek suretiyle) bilmek gerekmez. Çünkü her ne kadar günümüzde fikhî meselelerle iştilal, fikhî öğrenmenin bir yöntemi haline gelmiş ise de fikhî meseleler icthadın meyvesidir.

Mukayyet İctihad: Bu durumda icthadı yapacak kişinin taklit ettiği (imamının) usulünü bilmesi gerekir. Çünkü hüküm çıkarması taklit ettiği imamının usulüne göre olacaktır. Öyle ki, bazı fer'î meselelerde imamına muhalefet etse de yine imamının usulüne dayanarak ona muhalefet edecektir. Buna göre sanki şöyle demiş olur: "(Ey İmam!) Senin yöntemine/usulüne göre şu fer'î meselenin hükmü şöyle olmalıdır." [Bu itiraza] imam adına şöyle cevap verilir: "Bu fer'î mesele imamın benimsediği başka bir asla mebnidir." Dolayısıyla mukayyed müctehid böylece imamının usulünü aşmamış olur.

Rivayet olunur ki Züfer, İmam Ebû Hanîfe'nin ashabının en büyüğü olmakla birlikte -ki İmam Ebû Hanîfe'den sonra ders halkası ona aitti- mutlak müctehid olmaya niyet edip nassın iktizasıyla istidlâlî câiz görmeyerek İmam'a bazı asıllarda muhâlefet ettiği için (mezhep içinde) onun görüşü İmameyn'in kavlından geride kalmıştır.

Ayrıca icthad, Rasûlullah (s.a.v.) döneminde ve onun ashâbı zamanında mevcuttu.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaptığı icthadların bir kısmı kıyas bölümünde gelecektir. Ancak ashabının yaptığı icthadlara gelince; bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.), Muaz b. Cebel'i (r.a.), Yemen'e gönderirken ona şöyle sordu:

“(İnsanlar arasında) ne ile hüküm vereceksin?”

Muaz; *Allâh'ın Kitabı ile.*

Allâh Rasûlü (s.a.v.); “Vereceğin hükmü Allâh'ın Kitabı'nda bulamazsan?”

Muaz; “*Rasûlullah'ın (s.a.v.) hükmü ile hüküm veririm.*”

Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Allâh Rasûlü'nün verdiği hükme de ulaşamazsan?*”

Muaz; re'yimle icthad ederim.

(Bunun üzerine) Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Rasûlü'nün elçisini Rasûlü'nün rızasına uygun hareket etmeye muvaffak kılan Allâh'a hamdolsun.*” buyurdu.⁸⁶

İcmâ ise ancak Rasûlullah'dan (s.a.v.) sonra gerçekleşmiştir.

Birinci Bölüm

Birinci bölüm, nassın ibâresi, işâreti, delâleti ve iktizâsı ile istidlâlin (delil getirmenin) beyanı ve onlara dair örneklerle ilgilidir. Daha doğru bir şekilde ifade etmek gerekirse, lafzın delâlet ettiği mâna ya lafızla kastedilen mânanın aynısıdır, ya bir parçası ya da (lâzım-ı müteahhidir) en son gerekliliğidir.

Birinci anlama delâlet mutabakat, ikinci anlama delâlet tazammun ve üçüncü anlama delâlet iltizam şeklinde olur. Ya da lafız bu şekillerden birisiyle delâlet etmez. Bu üç şekilden her biri, ya kelamın sevk edildiği (söylenilen sözün kendi anlamındaki) mâna içindir ki, böyle olunca lâfzın kastedilen mânaya delâlet etmesi “ibâre” olarak isimlendirilir. Ya da kelam sevk edildiği mâna için olmaz ki böyle bir delâlet “işâret” olarak isimlendirilir. Eğer kelamın mânaya delâleti işâret yoluyla olmayıp, kelamın konulduğu anlam için gerekli bir öncül ise o zaman delâlet “iktizâ” olarak isimlendirilir. Ama, böyle de olmayıp anlaşılması icthada dayanmayan bir illet, o mânada varsa –ki âlimin bu lâfzın şu mâna için konulmasını, kelamdaki (mantûk) hüküm bu illet içindir diye anlaması caizdir- o zaman “nassın delâleti” olarak isimlendirilir. Fakat, eğer öyle değilse, o zaman lafızda hiçbir delâlet yoktur.

Anlatılan kısımlar delâletin niteliğidir. Buna göre lâfzın taksimi ibârenin, işâretin, delâletin ya da iktizânın delâleti şeklinde olur. Kur'ân'da ibâre'nin, konulduğu mânaya delâlet etmesinin örneği, “*Yurtlarından çıkarılmış ve mallarından uzaklaştırılmış olan fakir muhacirler içindir.*”⁸⁷ meâlindeki âyettir. Bu âyet, fakir muhacirlerin ganimetteki

86 Ebû Dâvûd, “Akziye”, 11.

87 el-Haşr, 59/8.

paylarının vücûbu için gelmiştir. Kendisi için konulduğu mâna da budur, bu da nassın ibâresi olur. Bu âyet aynı zamanda konulan mânanın cüz'üne olan "işâretle delâlet"e bir örnektir. Çünkü bu ibârede o kimseler darülharpte bıraktıkları mallardan dolayı mülkiyetlerinin zevaline de işâret vardır ki, o da konulan mânanın cüz'üdür. Çünkü fakirler hiçbir şeye malik/sahip olmayan kimselerdir. Esasen onların dârülharpte bıraktıklarına malik olmamaları da hiçbir şeye sahip olmamalarının cüz'üdür. Dolayısıyla (darülharpte bıraktıkları mallardan mülkiyetlerinin zail olması) konulan mananın bir cüz'üdür ve bu işâretle delâlet olur.

Bir nassın konulduğu mânaya ibâreyle delâleti, hâricî lazıma ve cüz'üne işâretle delâletine örnek şu ayettir: "*Onların nafakası ve giyimi örfe uygun olarak babaya aittir.*"⁸⁸ Bu nass, eşlerin nafakasının babaya vâcib olması için getirilmiştir. Konulduğu mâna da odur. Bu âyette lafızların konulduğu mananın lâzımı anlamına da işâret vardır ki, bu da evladına infakta tek sorumlunun baba olduğudur. Çünkü babalık nispetinde kimse ona ortak sayılamaz. Aynı şekilde, o nispetin hükmünde kimse ona ortak olamaz ki, o hüküm de infaktır. Yine nassın cüz'üne de işâret vardır ki, o da soyun babalara ait olduğudur.

Lafızların konulduğu mânanın cüz'üne ibaresiyle ve konulduğu mânanın tamamına işâretiyle delâletine örnek şudur: Bir kadın kocasına; "üzerime bir kadın nikahladın, onu boşa" dese, koca da onu memnun etmek için "her bir kadın benimdir" diye karşılık verse, aynı şekilde hukuken tüm kadınlar boş olur. Lâfzın konulduğu mâna da budur. Kelâm ise bu vaz' olunan anlam için sevk olunmamış, onun bir cüz'ü için sevk edilmiştir ki, o da bu kadın dışındakilerin boşanmasıdır. Dolayısıyla konulan mânanın cüz'ünde ibâre olup aynı zamanda konulan mânaya da işârettir.

Hâricî lâzıma ibâreyle; konulan mânaya, o mânanın cüz'üne ve lâzımına işâretle delâletin örneği şu ayettir. "*Allâh alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.*"⁸⁹ Bu âyet, kâfirlerin "...alışveriş de tıpkı faiz gibidir."⁹⁰ sözüne ret için nâzil olduğundan dolayı, alışveriş ile faizi birbirinden ayırmak maksadıyla sevk edilmiştir. O zaman da müteahhir lâzıma ibâresiyle ve konulan mânaya, o mânanın cüzlerine ve lâzımlarına işâretiyle delâlet etmiş olur.

İbâre ve işâretin bir arada olduğuna hadisten örnek, Rasûlullah'in (s.a.v.); "*Bu gibi günlerde fakirleri muhtaç olmaktan kurtarınız.*"⁹¹ sözüdür. İbâre ile sabit olan, fitır sadakasının verilmesinin vâcib olduğudur. Çünkü söz bu anlam için sevk edilmiştir. Ayrıca burada işâretin delâletiyle sabit olan hükümler de vardır:

88 el-Bakara, 2/233.

89 el-Bakara, 2/275.

90 el-Bakara, 2/275.

91 Dârakutnî, Sünen, III, 89.

1. “Fıtır sadakası sadece zengine vâcibdir”. Zira zenginden başkasının fakirleri muhtaç olmaktan kurtarması düşünülemez.

2. Vâcib olan fıtır sadakasının fakire harcanmasıdır. Çünkü zengin muhtaç olmaktan kurtarılması hâsılın tahsili olur.

3. Fıtır sadakasının edâsının vücûbu, fecir ile ilişkilendirilmiştir. Zira gün, fecrin doğuşundan güneşin batımına kadardır. Eğer o gün içerisinde fıtır sadakasını edâ ederse, ancak o zaman fakiri muhtaçlıktan kurtarmış olur.

4. Vâcib (fıtır sadakası), mutlak mal ile ödenir. Çünkü muhtaçlıktan kurtarma mutlak mal ile gerçekleşir. Bazen muhtaçlıktan kurtarmanın para ile gerçekleşmesi, fakir için buğday, arpa ve hurma ile gerçekleşmesinden daha önemli olabilir.

5. Evlâ olan bayram namazına çıkmadan önce ödenmesidir ki, fakir dilenmekten kurtulsun, aile geçimi endişesinden gönlü rahatlamış bir şekilde namazgâha gidebilsin.

6. Evlâ olan fıtır sadakasını bir tek fakire (miskin) vermektir. Çünkü fakiri muhtaçlıktan kurtarmak bu şekilde gerçekleşir. O fıtır sadakasını birden fazla fakire dağıttığında ise ihtiyaç giderme, birinci şekilden daha düşük olur. Bu, Allâh Rasûlü'nün (s.a.v.) hususiyetlerinden biri olan cevâmiu'l-kelim özelliği taşıyan özlü bir hadistir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.); “*Bana cevâmiu'l-kelim (özlü söz söyleyebilme) özelliği verildi.*”⁹² buyurmuştur.

Nassın delâletinin örneği ise şu âyettir: “*Anne ve babaya öf bile deme.*”⁹³ Şüphesiz ki “öf” lafzı kızgınlık (rahatsızlık) ifadesidir. O lafızdan kastedilen mâna anne ve babaya eziyet vermekten sakındırmaktır. Dil kurallarını bilen her bir âlim bu anlamı “öf” kelimesinden anlar. Böyle olunca da dövme ve ondan daha aşırı olan hareketler evleviyetle haram olur. Çünkü dövmede var olan eziyet, “öf” demede var olan eziyetten daha şiddetlidir. Bundan dolayı deriz ki; “Eşini dövmeyeceğine yemin eden bir kişi, daha sonra saçını çeker, boğazını sıkır veya eşini ısırırsa, bunlarla dövme mânası yani eza mânası gerçekleştiği için yeminini bozmuş olur.”

Başka bir örnek Hz. peygamber (s.a.v.) Ramazan ayının gündüzünde eşiyile kasten cinsel ilişkiye giren bedeviye keffâreti vâcib kılmıştır. Görünen o ki, Allâh Rasûlü (s.a.v.) o bedeviye bedevi olduğu için keffâreti vâcib kılmamış, aksine Ramazan'ın saygınlığını çiğnediği için vâcib kılmıştır. Böyle olunca eşine de keffâret vâcib olmuştur. Nassın delâletiyle bu cürmü işlemiş diğer kişilere de vâcib olur. Aynı şekilde kıyasen değil, nassın delâletiyle İmam Şâfiî'ye muhalif olarak biz Hanefilere göre, yeme ve içmeyle de keffâret vâcib olur. Bu meselenin izahı şöyledir: Rasulullah (s.a.v.) bu bede-

92 Müslim, “Mesâcid”, 1, Hadis No: 524.

93 el-İsrâ, 17/23.

viye keffâreti, bizâtihi cinsel ilişki sebebiyle değil, orucu bozması ve Ramazan ayının saygınlığını çiğnediği için vacib kılmıştır. Bedevinin oruçlu olduğunu unutarak bu işi yapması durumunda keffâretin vacib olmayacağı hükmü de bunu göstermektedir.

Başka bir örnek: Nebî (s.a.v.), Ramazanda oruçlu iken unutarak yiyip ve içen kişiye “*Orucuna devam et. Allâh sadece seni yedirdi ve içirdi.*”⁹⁴ demiştir. Sonra nassın delâletiyle, unutarak cinsel ilişki konusunda bu hükmü sabit kıldık. Bu hükme varmamızın sebebi şudur: Âlimlerin dediği gibi, unutma, yaratılışın kendisini sürüklediği şeydir; yani ihtiyârı dışında kişide fitrî olarak gerçekleşmesidir. Her bir ferdin unutmadan anlayacağı anlam budur. Böyle olunca da bu durum vicdan sahibine izafe edilmiş ve affedilmiştir. Biz, nassta belirtilen “öf” kelimesinden eziyet manasının anlaşılması örneğinde olduğu gibi (bu meselede de) herkesin nisyardan anladığı mânâyla amel ettik. Ki o da kıyas değil, nassın delâletiyle unutarak cimadır. Çünkü kendisiyle kıyastan vazgeçilmiş olana başkası kıyas edilemez.

Başka bir örnek: Nass ile sabittir ki yol kesenlerin (eşkıya) cezası öldürülmelelidir. Öldürmenin, Allâh’a savaş açmanın cezası olduğu şeklindeki delâletten hareketle yol kesenlere destek olanlara da yol kesenlerin cezasını gerekli gördük. Çünkü nass’ın ibâresi savaşmaktır. Şekli ise doğrudan savaşa katılmaktır. İkisinin de ictihad etmeksizin anlaşılman mânası odur ki, geçenlere yolu kapatacak şekilde yol kesmektir. Destek veren de bu mânada savaşa ortaktır. Ortak oldukları içindir ki ganimete ortak olmuşlardır. Böyle olunca da nassın delâletiyle yol kesenlere destek verenlere de aynı had cezası uygulanır.

Nassın muktezâsı ise takdir edilen (mahzûf) mâna ile bazen karışabilir. Çünkü onlardan her biri “ihtisâr” babındandır. Bundan dolayı İmam Ebû Zeyd (v. 430/1039); “Aralarında fark yoktur. Her ikisi (nass da, mahzûf da) muktezâ cinsindedir.” Fakat Şemsüleimme es-Serahsî (v. 483/1090) ve Fahrülişlâm el-Pezdevî (v. 482/1089) iki yönden nass ve hazfi ayırışlar ve müteahhirûn da onlara tâbi olmuşlardır.

1. “*Köye sor*”⁹⁵ âyetinde olduğu gibi mahzûf lügaten sabittir. Amaç ise köy halkıdır. Yine “*Buzağı kalplerine sindirildi*”⁹⁶ âyetinde kastedilen buzağı sevgisidir. Allâh Rasûlü’nün (s.a.v.); “*Ümmetimden hata ve nisyan kaldırılmıştır.*”⁹⁷ sözü de böyledir. Bundan maksat hata ve nisyardan dolayı ortaya çıkan hükmün kalkmasıdır. Nassın muktezâsı ise aynı şekilde sabit değildir. Yüce Allâh’ın “*Bir köle azat et.*”⁹⁸ âyetindeki

94 Dârakutnî, Sünen, III, 144.

95 Yûsuf, 12/82.

96 el-Bakara, 2/93.

97 İbn Mâce, “Talak”, 16. İbn Mâce’nin rivâyet ettiği metnin tam tercümesi şöyledir: “*Allah, benim ümmetimden hata, unutma ve zorla yaptırılan eylemlerin sorumluluğunu kaldırmıştır.*”

98 el-Mücâdele, 59/3.

bu emir, kölenin kişinin mülkünde olmasını iktiza eder. Oysa bu anlam lügaten (lâfzan) sabit değildir.

2. Eğer muktezâ zikredilmiş bir şey olarak takdir edilirse takdir edilen mânanın (muktezinin) hükmünü değiştirmez, aksine onu doğrular. Mahzuf ise öyle değildir. Çünkü yüce Allâh'ın “*Bir köle azat edin*”⁹⁹ âyeti şer'an kölenin, kişinin mülkünde olmasını iktiza eder, çünkü hadisle sabittir ki insanoğlunun mülkünde olmayı azat etmesi söz konusu değildir. O zaman cümlenin takdiri mülk edinilmiş bir köle azat etmek olur ve bu takdirde kelam önceki mânanın dışına çıkmaz. Önceki örneklerde geçtiği üzere mahzuf böyle değildir.

İktizâ yoluyla delâlete örneklerden bir diğeri de şudur: Bir kimse diğerine “köleni benim yerime bin (lira) karşılığında azat et” dediğinde, bu söz köle azadının sahih olabilmesi için zarureten bu kölenin satın alınmasını iktizâ eder. Sanki bu durumda kişi şöyle demiş olur: “Köleni bana bine sat ve azat etmede benim vekilim ol.” Öyle olunca da zaruretle sabit olan zaruret miktarınca takdir edilir, kuralına binaen alış-veriş zaruret miktarınca sabit olur. Melfuz gibi olmaz. Bu nedenle bütün şartların sabit olması gerekmez. Bilakis hiçbir şekilde yürürlükten kaldırılma (ıskat) ihtimali olmayan rükünler ve şartlar sabit olur. Bundan dolayıdır ki Ebu Yusuf (rh.a) demiştir ki: Eğer o kişi “köleni karşılıksız benim yerime azat et” dese, bu amirin bu sözü sahih olur ve hibe de kabza ihtiyaç duymaz. Oysaki hibede kabz şarttır. Nitekim paragrafın başında zikredilen alışverişin rükünü kabul olduğu halde söz konusu alışveriş burada kabule ihtiyaç duymaz.

İkinci Fasıll

İkinci fasıl, kıyasın keyfiyeti ile ilgilidir. Kıyas sözlükte, “takdir/ölçme” anlamına gelir. “Ayakkabıyı ayakkabı ile kıyasla”, yani bunları birbiriyle ölç ve birini diğeri ile eşitle demektir.

Kıyasın istlâhî anlamı ise, zikredilen iki şeyden birinin hükmünün benzerini, illet benzerliği nedeniyle diğerinde açıklamaktır. Kıyasın şartı, rükünü, hükmü ve reddi (def'i) vardır. Bir şey, ancak şartının bulunması halinde var olur ve ancak rükünü ile kâim olur. Anlamsızlıktan ancak hükmü ile kurtulur. Çünkü eğer hükmünü ifade etmez ise, hür kişinin satımında olduğu gibi geçersiz olur. Ayrıca kıyas hucet olarak kullanıldığı için bazen reddedilir.

Tanım açıklanınca ve tanımdan sonra zikredilen hususlar yerinde incelenince, onları arz etmeye ihtiyaç yoktur. Fakat burada uygun olan o hususların sadece örnekleriyle yetinmektir.

Denilir ki; “*Allâh faizi haram, alışverişi helal kılmıştır.*”¹⁰⁰ âyetinden dolayı faiz haramdır. Ribâ (faiz) mücmel bir kavramdır. Nebi (s.a.v.) onu açıklamış ve ribâyı icmâl konumundan işkâl konumuna getirmiştir. Nitekim O; “*Buğdayı buğdayla takas ettiğinizde ikisi de eşit ve peşin olmalıdır, fazlası faizdir.*”¹⁰¹ buyurmuş ve devamlı; “*Buğday, arpa, hurma, tuz, altın, gümüş*” şeklinde altı maddeyi saymıştır.

Bu hadis iki farklı şekilde rivayet edilmiştir. Birincisi misil kelimesinin ref’iyle “*mislün bi-mislin*”, ikincisi ise misil kelimesinin nasbıyla “*mislen bi-mislin*” şeklindedir. Birinci rivayetin anlamı “*hurmanın satışı*”, ikinci rivayetin anlamı ise “*hurmayı eşit bir şekilde satınız*” şeklindedir. Emir vücûb için, alışveriş de mübah olunca, vücûb Allâh Rasûlü’nün (s.a.v.) “*mislen bi-mislin*” sözüne yorumlanır. Bu durumda da eşitlik olmadığından ribanın haramlığı ortaya çıkar. İki şey arasındaki denklik şekil ve mâna itibariyle olur. Ölçü birimi kütleli eşitler, cins ise mânayı eşitler. Bunun üzerine fazlalık ortaya çıktığında faiz gerçekleşmiş olur. Çünkü ribâ ivazlı akitlerde taraflardan birine şart koşulmuş karşılıksız fazlalıktır. Vasfa itibar edilmez, çünkü Rasûlullah (s.a.v.); “*İyisi de kötüsü de aynıdır.*”¹⁰² buyurmuştur.

Sonuç olarak faiz, nass’la altı maddede sabit olmuştur. Nassın illeti araştırılınca ribâ’nın illetinin ölçü ve cins olduğu ortaya çıkmıştır. Ölçekle alınıp satılanlarda ölçü keyfiliktir; tartıyla alınıp satılanlarda ise vezniliktir. Cinsin mânası ise açıktır. Bu iki durumun var olduğu her yerde ribâ mevcuttur. Bu sebeple prinç, mısır, kireç, alçı, demir, bakır ve benzerinin satımında (eğer bu iki illetin ikisi de varsa) hem fazlalık hem de vâde haram olur. İki illetten birinin var olduğu her yerde ise ribâ şüphesi bulunur ve vâde haram olurken fazlalık haram olmaz. Nitekim bu husus yerinde incelenmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak (risâle ile amaç), Şer’î ilimlere teşvik etmek ve bu ilimlere yönelik arzu uyandırmak ve özendirmektir. “*Münyetül-Müftî*” adlı eserin sonunda şöyle denmiştir: Rivayet olunmuştur ki, “*Allâh (c.c.) Hz. Süleyman’ı ilim ve saltanat arasında muhayyer bıraktı. O ilmi tercih etti. Allâh (c.c.) da ona ilim ve saltanatı birlikte verdi.*”¹⁰³

Biz bunun doğruluğuna zamanımızda şahit olduk. Sultanımız -Allâh mertebesini yüceltsin, iki dünyada da adını lekeleyecek şeylerden korusun- âlet ilimleriyle meşgul olduğu için Allâh (c.c.), ata ve ecdadına verdiği saltanatı ona da verdi. Hâlbuki bu âlet ilimleri peygamberlerin ilimleri olan şer’î ilimler değildir. Şer’î ilimlerle meşgul olur, onlara önem verir ve onları yayarsa Allâh’ın (c.c.) Süleyman’dan (a.s.) sonra hiç

100 el-Bakara, 2/275.

101 Nesâî, “Buyû”, 42.

102 Müslim, “Müsakat” 15, Hadis No: 1584.

103 Yusuf b. Ebî Said Ahmed es-Sicistânî, *Münyetül-Müftî*, Süleymaniye Ktp., Murat Molla, nr. 1111, vr. 334^b.

kimseye vermediği saltanatı ona vereceğini ümit ederiz. Allâh'ım, onun ömrünü ve saltanatını muvaffakiyetle daim eyle. Hazarda ve seferde yardımını ondan esirgeme ve ona refik eyle, Ey âlemlerin Rabbi! Âmin.

Hicrî 878 yılı Zilhicce ayının 11. günü Cumartesi sabahı Allâh'ın âciz kulu Muhammed bin Ferâmuz bu risâleyi telif etti.